Енциклопедії, словники, хрестоматії, електронні інформаційні ресурси як форми репрезентації персоналій діячів науки, освіти і культури

УДК 37(477+100)(091)"1919/1991"-051:929(076.6)
Березівська Лариса Дмитрівна,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5068-5234,
доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, директор, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики, Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського,
Київ, Україна
e-mail: lberezivska@ukr.net

ХРЕСТОМАТІЯ ЯК ФОРМА ПРЕДСТАВЛЕННЯ ПОРТРЕТІВ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ ДІАСПОРИ ТА ЇХНЬОГО ТВОРЧОГО СПАДКУ (1919–1991)

Розкрито підходи до впорядкування хрестоматії як навчального видання, критерії її створення задля реконструкції та інтерпретації педагогічної, культурно-освітньої діяльності українських освітян в екзилі.
Ключові слова: українська педагогічна діаспора, педагогічна біографіка, портрети українських освітян, хрестоматія.

Нині в умовах Війни за Незалежність України роль педагогічної біографіки набуває особливого значення як інструмента зміцнення національної ідентичності, збереження гуманістичних цінностей і гармонізації соціокультурного середовища. З огляду на це актуалізувалася необхідність вивчення та узагальнення життєтворчості українських педагогів

за межами Батьківщини під час вимушеної еміграції від захоплення України російськими більшовиками в 1919 р. і до відновлення її незалежності в 1991 р. у різних суспільно-політичних, соціокультурних контекстах задля розкриття їхнього творчого доробку й створення хрестоматії як навчального видання.

Підготовлюване видання як результат наукового проєкту *«Українська педагогічна біографіка в контексті європейського та світового освітньо-наукового, інформаційного простору»* (2026–2028, керівник — Лариса Березівська) репрезентує різні хвилі еміграції [міжвоєнну (1920–1930-ті роки), повоєнну (1940–1950-ті роки) та еміграцію другої половини XX століття (1970–1980-ті роки)] крізь призму біографій освітян.

Попри наявні історико-освітні дослідження [3], у сучасному педагогічному дискурсі все ще відсутнє системне й цілісне представлення української педагогічної діаспоріани. Метою дослідження є інтеграція біографічного й бібліографічного знання задля представлення імен і доробку українських педагогів діаспори та актуалізації біографіки як складника аксіології освіти в цифрову епоху, засобу консолідації українського суспільства.

У річищі дослідження виникають питання: які ключові поняття наукової розвідки; які підходи до впорядкування хрестоматії як навчального видання; які критерії її створення задля реконструкції та інтерпретації педагогічної, культурно-освітньої діяльності українських освітян в екзилі?

У контексті окресленої теми ключовими є такі поняття: «діаспора», «педагогічна діаспора», «педагогічна діаспоріана» та ін. Передусім зазначимо про відсутність єдиного визначення поняття «діаспора», що спонукає до його подальшого вивчення. «Діаспори — це не лише історично сформовані спільноти, які проживають за межами країни походження та дотримуються етнокультурних традицій, це і певні сили впливу на владу країни проживання та політичний інструмент на міжнародній арені» [1, с. 12]. За основу визначення «діаспора» українські й закордонні науковці беруть різноманітні критерії та ознаки: етнічні, релігійні, економічні, політичні та ін. Для нашого дослідження основний критерій — педагогічний.

Пропонуємо тлумачення поняття «українська педагогічна діаспора» — це спільнота освітян-емігрантів, які за межами історичної батьківщини забезпечували навчання й виховання дітей і молоді задля збереження національної ідентичності, культури, мови й традицій через українські заклади освіти, культурно-освітні товариства чи осередки, видання літератури. А от поняття «українська педагогічна діаспоріана», на нашу думку, це — науковий напрям вивчення життєвого шляху, педагогічних ідей і діяльності українських освітян-емігрантів (портрети, джерела).

Дослідження базується на міждисциплінарному підході, що інтегрує методологічні засади педагогічного джерелознавства, педагогічної біографіки, аксіології освіти, гносеології, а також моделювання історико-педагогічного знання, спрямованого на деколонізацію освітньо-наукового простору, актуалізацію творчої спадщини українських педагогів у контексті євроінтеграції.

Основним методологічним інструментом дослідження є *джерелознавча евристика,* яка передбачає системний пошук, критичний аналіз і перевірку інформації. Вона задає логіку руху від первинного виявлення матеріалу до його інтерпретації. Важливо, що джерелознавча евристика в нашому дослідженні орієнтована на ту частину української педагогічної спадщини, яка тривалий час (у радянський період) була вилучена з наукового обігу в Україні.

Представлені крізь призму *географічного критерію* біографії освітян і документи уможливлюють з'ясування точок присутності української педагогічної думки на мапі світу. Це допомагає побачити масштаби освітньої мережі діаспори. *Інституційний критерій* аналізу сприяє виявленню осередків української діаспори, зокрема, видавця (заклади освіти, культурно-освітні товариства, церковні громади, фахові спілки чи приватні меценати тощо), а отже, реконструюванню моделі самоорганізації українців в екзилі.

Як бачимо, хрестоматія є засобом актуалізації біографічної інформації про українських педагогів діаспори й ревіталізації (відродження) текстів та інституцій, які забезпечили їх появу в

умовах еміграції, виконуючи функцію рятування й повернення цієї спадщини в глобальний науковий обіг.

Структурною основою хрестоматії є портретні нариси про понад 40 педагогів-емігрантів, серед яких відомі (Григорій Васькович (1919–2008), Софія Русова (1856–1940), Степан Сірополко (1872–1959), Григорій Ващенко (1878–1967) та ін.) і маловідомі постаті. Кожний такий розділ містить *біографічну статтю, бібліографічний список, репрезентативні фрагменти творчої спадщини освітянина (його праці або про нього).* Такий комплексний підхід допомагає об'єктивно відтворити еволюцію української гуманістичної педагогіки за межами України у визначених часових межах. Під час науково-пошукової роботи список постатей може доповнюватися задля створення цілісної біографічної картини.

У біографічній статті коротко представляємо освітнього діяча за двома рубриками: *загальна коротка інформація* (портрет (посилання на джерело); прізвище, ім'я, по батькові / друге ім'я; дата й місце народження й смерті / поховання; профільна освіта й основна спеціальність; почесні звання (найважливіші); науковий ступінь або вчене звання (із зазначенням року присвоєння)) та *інформація про життя і діяльність педагога в еміграції* (причини, рік виїзду з України в іншу країну; основні етапи педагогічної, науково-педагогічної, наукової, науково-організаційної, культурно-просвітницької роботи: провідні посади в наукових установах і закладах освіти чи культури; громадська діяльність (заснування чи участь у товариствах, організаціях тощо); внесок у розвиток національної освіти й педагогіки України (основні наукові праці; розроблення теоретичних проблем та їх практичне застосування в освітній практиці; заснування закладів освіти й культури); найвищі міжнародні нагороди та премії (із зазначенням року присудження); визнання в Україні та за її межами].

Наведемо приклад підготовленого портретного нарису про Петра Холодного (1876–1930) — українського вченого, хіміка, художника-монументаліста, графіка, педагога, державного й політичного діяча, міністра освіти УНР, борця за незалежність України у XX ст. Цьогоріч на державному рівні відзначаємо

150 років із дня народження видатного сина України. Після поразки Української революції (1917–1921) через більшовицьку навалу він емігрував до Польщі.

Оскільки Петро Холодний перебував в екзилі протягом досить короткого часу, то й джерел існує не так багато. Основною його працею еміграційного періоду та й справою всього життя став Проєкт єдиної школи в Україні. Зокрема, представлена в хрестоматії передмова до «Другої книги Проєкту єдиної школи» (1921) дає змогу простежити не лише зміст освітньої реформи, а й сам процес відновлення втрачених рукописів в умовах еміграції. Для студіювання життєдіяльності П. Холодного загалом і в екзилі зокрема передусім важливими є наведені праці однодумців педагога — Софії Русової, Степана Сірополка, В'ячеслава Прокоповича та ін. Вони написані переважно на вшанування пам'яті П. Холодного після його смерті. У такому релевантному типі видань, а саме: спогадах друзів і сподвижників, найбільш повно розкрито еміграційний період життя педагога, його культурно-освітню працю. На їхніх сторінках постає образ відданого патріота України [2].

Отже, підготовлювана хрестоматія як результат прикладного дослідження в перспективі актуалізує та інтегрує біографічну й бібліографічну інформацію про педагогів-емігрантів задля розкриття внеску кожного з них у розвиток освіти України та світу. Упорядкування навчального видання на означених методологічних засадах (критерії, підходи, технології) надають змогу: створити цілісний образ українського педагога-емігранта через метод колективного портрета (просопографії), реконструювати освітні практики української діаспори, актуалізувати маловідомі тексти задля розширення доступу до історико-культурної спадщини, відкрити нові напрями досліджень з історії освіти, компаративістики тощо; інтегрувати національну педагогічну спадщину в сучасний глобальний науковий і освітній простір.

Подібні хрестоматії є не лише дієвим інструментом репрезентації педагогічного доробку, а й виконують важливу дидактичну й виховну роль. Детальніше ці аспекти будуть розглянуті в подальших працях.

1. Авер'янова Н. Поняття «діаспора» у наукових розробках зарубіжних вчених: особливості інтерпретацій та застосування. *Українознавчий альманах*. 2021. Вип. 28. С. 8–13. https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.1.

2. Березівська Л. Д. Життя і діяльність Петра Холодного (1876–1930) в еміграції: історико-джерелознавчий аспект. *Вісник науки та освіти*. 2026. № 3. С. 1790–1802. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-3(45)-1790-1802.

3. Педагоги України (друга половина XIX — початок XXI ст.): енциклопедичний біографічний словник / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця : ТВОРИ, 2025. 510 с. https://doi.org/10.33407/lib.NAES.id/745951.

UDC 37(477+100)(091)"1919/1991"-051:929(076.6)

Larysa Berezivska,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5068-5234,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member (Academician) of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
Director, Chief Researcher of the Department of Pedagogical and Source Studies Biographistics,
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
e-mail: lberezivska@ukr.net

AN ANTHOLOGY AS A FORM OF PRESENTING PORTRAITS OF UKRAINIAN EDUCATORS IN THE DIASPORA AND THEIR CREATIVE LEGACY (1919–1991)

The article reveals approaches to compiling an anthology as an educational publication, as well as the criteria for its creation aimed at the reconstruction and interpretation of the pedagogical, cultural and educational activities of Ukrainian educators in exile.

Keywords: Ukrainian pedagogical diaspora, pedagogical biography studies, portraits of Ukrainian educators, anthology.

УДК 02:030:004](477.54)(091)]:027.021(477.54-25)ХДНБ(045)